

บทที่ 1

บทนำ

อาณาบริเวณขอบเขตประเทศไทยมีแหล่งโบราณสถานมากมายหลายแห่งด้วยกัน ช่วงระยะเวลา 30 ปีที่ผ่านมา กระแสความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์เมืองทางประวัติศาสตร์ในฐานะที่เป็น“มรดกทางวัฒนธรรม” โดยหน่วยงานทางราชการได้เข้ามาบูรณะปรับปรุงแหล่งโบราณสถาน และรื้อฟื้นเมืองประวัติศาสตร์ขึ้นมาใหม่ ทั้งเพื่อผลประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ของชาติ และการเป็นแหล่งท่องเที่ยว แต่การให้ความสำคัญต่อแหล่งโบราณสถานแต่ละแห่ง ก็ขึ้นกับลำดับความสำคัญของแหล่งโบราณสถานที่แตกต่างกันไปด้วย

นอกจากนั้นปัจจัยทางสภาพแวดล้อมจากการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจสังคมที่ผ่านมา ทำให้ลักษณะเมืองทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาเกิดการซ้อนทับกันขึ้น ระหว่างลักษณะของเมืองแบบปัจจุบัน กับแหล่งที่ตั้งของโบราณสถานในบริเวณเดียวกัน ซึ่งปรากฏการณ์ของเมืองลักษณะนี้เกิดขึ้นในหลายเมืองด้วยกัน เช่น เมืองอยุธยา, ลพบุรี, สุพรรณบุรี, เชียงใหม่, กรุงเทพฯ, นครราชสีมา และนครศรีธรรมราช เป็นต้น ซึ่งนำไปสู่กระแสการสนับสนุนการอนุรักษ์เมืองทางประวัติศาสตร์ เพียงแต่มีความแตกต่างกันไปตามระดับความเข้มข้นของความเป็นเมืองแบบสมัยใหม่ และระดับความสำคัญของแหล่งโบราณสถานที่ต่างกันไป

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงได้เลือกกรณีศึกษาจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ภายใต้ “โครงการอนุรักษ์และพัฒนานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา” ซึ่งเป็นโครงการหนึ่งในกระแสการอนุรักษ์ “มรดกทางวัฒนธรรม” ของชาติในปัจจุบัน โดยมีหน่วยงานราชการ คือ กรมศิลปากร เป็นหน่วยงานหลักในการดำเนินงานมาตั้งแต่ พ.ศ. 2537 และจะเสร็จสิ้นภายในปี 2544 วัตถุประสงค์ของโครงการเพื่อทำการอนุรักษ์แหล่งโบราณสถานและพัฒนาพื้นที่เพื่อรองรับการเจริญเติบโตของการท่องเที่ยว

กรณีของเมืองอยุธยานั้นถือว่าเป็นเมืองสำคัญ ที่เป็นเมืองหลวงของประวัติศาสตร์ชาติในอดีต จึงเป็นแหล่ง “มรดกทางวัฒนธรรม”ที่มีความสำคัญในระดับชาติ รวมทั้งสถานะความสำคัญของเมืองอยุธยายังได้รับการยกย่องเชิดชูให้สูงขึ้นไปอีก เมื่อได้รับการขึ้นทะเบียนบัญชีเป็นมรดกโลกในช่วงปลายปี 2534 ทำให้ทางการเห็นถึงความจำเป็นต่อการอนุรักษ์เมืองทางประวัติศาสตร์แห่งนี้

“โครงการนครประวัติศาสตร์” ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการพยายามเข้ามาจัดระเบียบ และสร้างสภาพแวดล้อมของเมืองประวัติศาสตร์ขึ้นมาใหม่ ภายใต้ลักษณะทางกายภาพของเกาะเมืองอยุธยาที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงตามสภาพเศรษฐกิจสังคม ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงทำการศึกษาดังกระบวนการจัดการต่อพื้นที่ ซึ่งทำให้เกิดการก่อตัวทางความหมายของนครประวัติศาสตร์ขึ้น

มา โครงการอนุรักษ์นี้เป็นโครงการของหน่วยงานรัฐ และได้รับความชอบธรรมในฐานะที่ได้ทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติ แต่ในขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของผู้อยู่ในพื้นที่ของการอนุรักษ์ในปัจจุบัน การจัดการพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์ในอีกด้านหนึ่งจึงเป็นปฏิบัติการของการใช้อำนาจอยู่ในตัว

งานวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ นอกจากพยายามทำการเปิดเผยเทคนิคกลไกของการจัดการสร้างความหมายต่อพื้นที่แล้ว ยังได้อาศัยกรณีศึกษาจากชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่อนุรักษ์ เพื่อทำการเปิดเสียงของชาวบ้านให้ได้รับรู้ถึงวิถีชีวิตและความรู้สึกของชาวบ้านต่อผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงภายใต้โครงการอนุรักษ์ เนื่องจากงานศึกษาที่ผ่านมาไม่ได้แสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านโดยทั่วไปมีความคิดเห็นอย่างไรต่อการอนุรักษ์ รวมไปถึงโอกาสและความสามารถในการโต้แย้งต่อการอนุรักษ์ของทางกรอย่างไรบ้าง ในกรณีนี้ได้อาศัยกรณีศึกษาจากบริเวณวิหารพระมงคลบพิตร ที่ชาวบ้านได้ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยและเป็นแหล่งค้าขายของชาวบ้าน บริเวณนี้ถือว่าเป็นจุดที่สำคัญแห่งหนึ่งของการท่องเที่ยวในเกาะเมืองอยุธยา รวมทั้งกำลังต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงโยกย้ายบ้านเรือนและร้านค้าในอนาคตอันใกล้

แนวทางการศึกษา

งานศึกษาเกี่ยวกับนโยบายการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมของรัฐที่ผ่านมา มักเป็นการสำรวจผ่านการตั้งคำถามต่อความสำคัญในการอนุรักษ์ หรือบทบาทหน้าที่ของประชาชนที่ควรมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ โดยไม่ได้เปิดโอกาสให้กับการศึกษาทำความเข้าใจในรูปแบบอื่นต่อวิถีชีวิตชาวบ้านในพื้นที่การอนุรักษ์ เพื่อศึกษาเรียนรู้ถึงมุมมองในเชิงอัตวิสัย, ความเชื่อ และการดำเนินวิถีชีวิตของผู้คนในบริเวณนั้น

ตัวอย่างเช่น กรณีศึกษาจากงานวิทยานิพนธ์ “ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีโบราณสถานในบริเวณเกาะเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” พบว่า ประชาชนจากกลุ่มตัวอย่างโดยส่วนใหญ่เห็นด้วยกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถานในบริเวณเกาะเมือง ในระดับปานกลาง ซึ่งความเห็นต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนมีความแตกต่างกันไป จากกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาพบว่า มีเพียงระดับการศึกษาที่แตกต่างกันเท่านั้นที่มีความคิดเห็นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ที่แตกต่างกัน แต่ความแตกต่างทางด้านเพศ, อายุ, อาชีพ, รายได้ และระยะเวลาที่อยู่อาศัย จากกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาไม่ได้แสดงให้เห็นถึงความคิดเห็นต่อการมีส่วนร่วมในการ

¹ อนุชา พุทธิไธสง “ความคิดเห็นของประชาชนในท้องถิ่นต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน : ศึกษาเฉพาะกรณีโบราณสถานในบริเวณเกาะเมืองจังหวัดพระนครศรีอยุธยา” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล, 2541.

อนุรักษ์ที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ทั้งนั้นความแตกต่างเกี่ยวกับความคิดเห็นที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจาก ปัจจัยแวดล้อมที่ต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขการใช้ประโยชน์จากโบราณสถานในบริเวณเกาะเมือง, พฤติกรรมการรับข่าวสารข้อมูล, ความรู้ในการอนุรักษ์โบราณสถาน และการให้คุณค่าโบราณสถานที่ต่างกัน

หรือกรณีศึกษาจากวิทยานิพนธ์ “ความคิดเห็นของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาที่มีต่อการอนุรักษ์โบราณสถานใน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”² โดยอาศัยตัวอย่างกลุ่มศึกษาจากนักเรียนระดับมัธยมศึกษาในการสำรวจความคิดเห็นที่มีต่อการอนุรักษ์โบราณสถาน ที่เกี่ยวกับความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน, ความรู้การอนุรักษ์โบราณสถาน, การมีส่วนร่วม และการได้รับข่าวสารข้อมูล พบว่า นักเรียนที่มีเพศ, มีอายุ, มีระดับการศึกษา, มีบิดามารดาหรือผู้ปกครองที่มีอาชีพต่างกัน และมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างกัน มีนัยสำคัญทางสถิติเกี่ยวกับความคิดเห็นโดยรวมต่อการอนุรักษ์โบราณสถานที่แตกต่างกัน แต่สำหรับนักเรียนที่ได้รับข่าวสารที่ต่างกันมีความคิดเห็นต่อการอนุรักษ์โบราณสถานแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ

จากการวิจัยในเชิงปริมาณข้างต้น เป็นการสำรวจเกี่ยวกับความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมหรือแหล่งโบราณสถาน เพื่อเสนอแนะแนวทางในการกำหนดบทบาทหน้าที่ของประชาชนในการอนุรักษ์สภาพแวดล้อมโบราณสถาน อย่างสอดคล้องภายใต้กรอบเดียวกันกับการดำเนินนโยบายทางด้านอนุรักษ์วัฒนธรรมของราชการ โดยไม่ได้เสนอวิธีชีวิตผู้คนอีกแบบที่ดำรงท่ามาหากินตามปรกติในวิถีชีวิตประจำวันบนพื้นที่การอนุรักษ์ โดยเฉพาะในช่วงที่กำลังเผชิญกับเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการอนุรักษ์

การจัดการต่อ “มรดกทางวัฒนธรรม” ของชาติที่เกิดขึ้น จึงเป็นการจัดความสัมพันธ์ของผู้คนที่ติดต่อพื้นที่อนุรักษ์เสียใหม่ โดยหน่วยงานรัฐและบรรดาผู้เชี่ยวชาญนักวิชาการได้เข้ามามีบทบาทเสนอควบคุมการใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมภายในพื้นที่ ซึ่งย่อมส่งผลต่อความสัมพันธ์ของผู้คนที่มีพื้นที่ต้องเปลี่ยนแปลงไป ถ้าหากมองถึงการอนุรักษ์ในแง่ของการจัดการพื้นที่ ในที่นี้พื้นที่ไม่ได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งตายตัว แต่ตัวพื้นที่ยังถูกแปรเปลี่ยนและสร้างความหมายขึ้นมาตลอด

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงพิจารณาการจัดการต่อเมืองประวัติศาสตร์ ในฐานะที่เป็นการสร้าง “พื้นที่ประวัติศาสตร์” ขึ้นมา โดยผ่านกระบวนการต่างๆ ในการสร้างความเป็นประวัติศาสตร์ให้กับพื้นที่ ซึ่งไม่ได้จำกัดอยู่เพียงการอนุรักษ์ตัวโบราณสถานเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการสร้างความเป็นประวัติศาสตร์ผ่านสัญลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ เช่น อนุสาวรีย์, พิพิธภัณฑสถาน เป็นต้น เพื่อก่อตัวความเป็นประวัติศาสตร์ของพื้นที่ กระบวนการนี้มักดำเนินการโดยทางการและบรรดานักวิชาการ

² กรณีศึกษา ปัญจะมูล “ความคิดเห็นของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาต่อการอนุรักษ์โบราณสถานใน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาศิลปศาสตร์สิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2540.

การผู้เชี่ยวชาญในแขนงต่างๆ เพื่อทำให้อาณาบริเวณพื้นที่กลายเป็นอาณาจักรแห่งประวัติศาสตร์ในช่วงยุคสมัยหนึ่งของประวัติศาสตร์ชาติ

พื้นที่ในที่นี้จึงไม่ได้จำกัดเพียงสิ่งที่ดำรงอยู่ตามธรรมชาติอย่างเป็นกลาง ไม่ผ่านการเปลี่ยนแปลง และเป็นสิ่งแยกขาดไม่ได้มีความสัมพันธ์ใดๆ ต่อตัวเรา ในทางกลับกันมนุษย์กลับสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งต่างๆ รอบตัว เมื่อสิ่งต่างๆ ก่อตัวทาง “ความหมาย” ขึ้นมา มนุษย์ก็จัดการกับสิ่งเหล่านั้นตามแต่กรณี นิธิกล่าวว่า “มนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมจึงมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่างๆ ไม่เหมือนกัน เพราะต่างมีคติเกี่ยวกับพื้นที่และเวลาไม่เหมือนกัน ฉะนั้นมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมจึงมองเห็น “ความหมาย” ของสิ่งต่างๆ ไม่ตรงกัน ก็คือมี “โลกทัศน์” ที่แตกต่างกัน”³

หรืออาจกล่าวในอีกนัยหนึ่งว่า “อวกาศ, ผิวโลก, แผ่นดิน, พื้นที่ ก็คือสรรพสิ่งที่ดำรงอยู่ในธรรมชาติ แต่ไร้ความหมายในตัวเอง แต่จะกลายเป็นสิ่งที่มีความหมายอย่างไร ขึ้นอยู่กับการที่มนุษย์กำหนดความหมายขึ้นมาด้วยความรู้ นิยาม ชื่อ คำ หรือธรรมเนียมต่างๆ ต่อสิ่งนั้น ... เมื่อมนุษย์กำหนดความหมายสิ่งหนึ่งขึ้นมา ก็มักสร้างกฎเกณฑ์หรือค่านิยมที่พึงปฏิบัติต่อสิ่งนั้นไว้ด้วย”⁴ ความหมายที่เกิดขึ้นบนพื้นที่จึงเป็นการสร้างความหมายขึ้นในช่วงเวลาหนึ่ง และเปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีกระบวนการสร้างความหมายอีกอันหนึ่งสามารถเข้ายึดครองความหมายแทนได้

โดยในที่นี้ได้อาศัยการทบทวนวรรณกรรมจากงานเขียนทางมานุษยวิทยา เพื่อเป็นแนวทางสำหรับศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับการสร้าง “พื้นที่ประวัติศาสตร์” ของโครงการนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยาต่อไป รวมทั้งพื้นที่ทางสังคมของชาวบ้านที่ใช้ชีวิตอยู่ภายในพื้นที่ของการอนุรักษ์ ซึ่งแนวทางการศึกษานี้แบ่งออกเป็นสองส่วน

ส่วนแรก ความแตกต่างระหว่าง พื้นที่แบบทางการ กับ พื้นที่ทางสังคมของชาวบ้าน

สำหรับพื้นที่แบบทางการในที่นี้สัมพันธ์กับการ “อนุรักษ์” นครประวัติศาสตร์ นอกจากจะประกอบไปด้วยการเก็บรักษาอาคารโบราณสถานให้อยู่ในสภาพที่แข็งแรงแล้ว ยังมีกระบวนการอื่นๆ ที่รองรับอีกมาก ได้แก่ การจัดการปรับพื้นที่ที่อยู่รายรอบอาคารให้เกิดความสัมพันธ์กับอาคารโบราณสถาน และทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกันจนประกอบขึ้นเป็นเมืองประวัติศาสตร์ การจัดพื้นที่เหล่านี้ตั้งอยู่บนรากฐานของความหมายที่เชื่อมโยงเมืองประวัติศาสตร์เข้ากับประวัติศาสตร์ของชาติหรือประวัติศาสตร์ทางการ

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “พื้นที่ในคติไทย,” ใน *ผ้าขาวม้า, ผ้าลินิน, กางเกงใน และ ฯลฯ* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538), หน้า 131-132.

⁴ ธงชัย วินิจจะกุล, “ประวัติศาสตร์การสร้าง “ตัวตน,” ใน *อยู่เมืองไทย*, บรรณาธิการโดยสมบัติ จันทรวงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 130.

การสร้างพื้นที่ประวัติศาสตร์แบบทางการ จึงไม่ได้เริ่มต้นจากการคำนึงถึงการใช้ชีวิตของชาวบ้านที่ดำรงอยู่ในอาณาบริเวณแหล่งซากปรักหักพัง ในแง่เป็นพื้นที่ทางสังคมของชาวบ้านที่ใช้ชีวิตประจำวันและทำมาหากินบนพื้นที่ แต่การอนุรักษ์กำลังเข้ามาจัดระเบียบและควบคุมวิถีชีวิตของพวกเขา วิถีชีวิตของชาวบ้านถูกทำให้เปลี่ยนแปลง ภายใต้กระบวนการทางสังคมบางอย่าง ซึ่งนักประวัติศาสตร์และนักมานุษยวิทยาบางท่านได้เสนอแนวทางการศึกษาและตั้งข้อสังเกตที่เกี่ยวข้องไว้ ดังนี้

ปีแอร์ โนรา (Pierre Nora)⁵ เป็นนักประวัติศาสตร์สำนักแอนนาลสคูล์ (the French School of the Annales) ได้กล่าวถึงแนวโน้มของสังคมสมัยใหม่ว่า เป็นสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทำให้สิ่งต่างๆ ที่เคยมีอยู่ในสังคมกลับกลายเป็นอดีตที่ไม่สามารถนำกลับมาได้มากขึ้น ความสมดุลระหว่างอดีตและปัจจุบันที่เคยเป็นมาในสังคมแบบประเพณีถูกทำลายลงไป เกิดความรู้สึกถึงว่าทุกสิ่งทุกอย่างได้จบสิ้นลง ความทรงจำที่มีต่ออดีตไม่ได้หลงเหลืออีกต่อไป ทำให้เกิดการก่อตัวขึ้นเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมาของ สิ่งที่ โนรา เรียกว่า “แหล่งความจำ” (site of memory) อันเป็นที่อยู่ของความรู้สึกถึงความต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน “แหล่งความจำ” ที่ถูกสร้างขึ้นนี้ไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ในชีวิตประจำวัน แต่เป็นการจำผ่านประวัติศาสตร์ที่ซึ่งสังคมสมัยใหม่ได้เข้าไปจัดระเบียบต่ออดีต เพื่อสร้างความทรงจำร่วมกันของสังคม รูปแบบความจำประวัติศาสตร์ได้ผ่านการกรองและจัดหมวดหมู่เสียใหม่⁶

สำหรับ โนรา ความทรงจำและประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่แตกต่างกัน ขณะที่ความทรงจำ (memory) นั้นเป็นชีวิตที่ดำรงอยู่ใกล้ชิดกับสังคมของเขาหรือเธอมักเป็นปรากฏการณ์ของปัจจุบัน ความทรงจำที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่กำกวมไม่ชัดเจน ขึ้นกับความประทับใจ ด้วยเหตุนี้ความทรงจำจึงไม่ได้เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่อย่างมั่นคง กลับเป็นสิ่งที่เปราะบางและเปลี่ยนแปลงได้ง่าย

แต่ประวัติศาสตร์ (history) เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาใหม่ และเป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับอดีตในบางลักษณะที่ถูกตีกรอบไว้เท่านั้น โดยประวัติศาสตร์เกิดขึ้นผ่านการรวบรวมตามแนวทางของปัญญาชน ผ่านการครุ่นคิดไตร่ตรองวิเคราะห์วิพากษ์ โดยเสาะแสวงหาอะไรก็ได้ที่เกี่ยวข้องกับอดีตและสามารถทำให้ปรากฏมาอยู่ในรูปของถ้อยคำได้ เพื่อทำให้ประวัติศาสตร์ก่อภาพตัวแทนของอดีตที่ทุกคนร่วมกันเป็นเจ้าของครอบครอง

ส่วนความทรงจำนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์และสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายเป็นภาษาได้ มักตั้งอยู่บนการจดจำในบริบทของความศักดิ์สิทธิ์ ความทรงจำจึงเป็นสิ่งที่มีความหลากหลายและก่อให้เกิดการรวมกลุ่มขึ้นมา แต่ก็ยังเป็นสิ่งเฉพาะของแต่ละกลุ่มไป โดยความทรงจำมักปรากฏอยู่เป็นรูปเป็นร่างไม่ว่าในพื้นที่, ภาพลักษณ์ หรือวัตถุ

⁵ Nora, Pierre, *Realms of Memory*. New York : Columbia University Press, 1996.

⁶ Nora, Pierre, *Realms of Memory*, 1996, pp.1-2.

โนรา เห็นว่า หัวใจของประวัติศาสตร์ อยู่บนการรื้อถอนความทรงจำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ความทรงจำมักเป็นสิ่งที่ถูกสงสัยในสายตาทางประวัติศาสตร์ การข่มขู่ของประวัติศาสตร์จึงเป็นการพยายามลบล้างความทรงจำออกไป โดยมี “แหล่งความจำ” เข้ามาแทนที่ ไม่ว่าจะเป็พิพิธภัณฑณ์, อนุสรณ์สถานต่างๆ เป็นต้น ท้ายที่สุดชีวิตทางสังคมทั้งหมดต่างได้ตกอยู่ภายใต้สัญญาะทางประวัติศาสตร์ ที่ไม่ต้องรับรู้ถึงความทรงจำแบบในสังคมประเพณีอีกต่อไป⁷

แนวโน้มของสังคมสมัยใหม่จึงก่อสร้างที่ที่เป็น “แหล่งความจำ” ของสังคมปัจจุบัน โดยความทรงจำที่ถูกแทนที่ด้วยประวัติศาสตร์ที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ เพื่อก่อตัวอาณาจักรของอดีตที่มั่นคงขึ้น สถานที่รำลึกร่วมกันโดยผ่านการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ ที่ซึ่งถูกผลิตขึ้น, ถูกนิยาม, ถูกสร้าง, ถูกก่อตัวขึ้น, ถูกกำหนด และถูกจัดการขึ้นมา โดยการรับรู้ต่ออดีตที่เปลี่ยนรูปไปและถูกสร้างขึ้นใหม่ ผ่านสถานที่อย่าง เช่น พิพิธภัณฑณ์, อนุสรณ์สถาน, งานประเพณี, หอจดหมายเหตุ ฯลฯ

ในแง่นี้การกำหนด “พื้นที่ประวัติศาสตร์” อาจถือเป็นการสร้าง “แหล่งความจำ” ลักษณะหนึ่งขึ้นมาด้วย เพื่อให้สังคมในปัจจุบันสามารถรำลึกถึงช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ชาติที่เคยดำรงอยู่ในอดีต ให้กลับมาปรากฏตัวตนที่ชัดเจนขึ้นมาอีก การสร้าง “พื้นที่ประวัติศาสตร์” ภายใต้โครงการนครประวัติศาสตร์ ๗ ที่ก่อตัวเมืองประวัติศาสตร์ขึ้น กินความหมายมากไปกว่าตัวโบราณสถาน ทว่ารวมไปถึงอาณาบริเวณเกาะเมืองอยุธยาและบริเวณรอบข้างด้วย เพื่อให้อาณาบริเวณแห่งนี้เป็นตัวแทนของอาณาจักรนครประวัติศาสตร์อยุธยาในอดีต

สำหรับกรณีของประเทศไทย ดังเช่นที่ปรากฏในงานเขียนของ มาร์ค แอสคิว (Marc Askew)⁸ ได้ให้ข้อสังเกตที่น่าสนใจในบทความ “The Rise of Moradok and the Decline of the Yarn” ซึ่ง แอสคิว เสนอว่า “การสร้างพื้นที่ประวัติศาสตร์” (The production of historical space) เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นภายใต้กระแสการอนุรักษ์สงวนรักษาและส่งเสริม “มรดกทางวัฒนธรรม” ของสังคมไทย ที่เกิดขึ้นจากตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษที่ 1960 เป็นต้นมา การดำเนินการสร้างพื้นที่ประวัติศาสตร์ที่เกิดขึ้นแสดงให้เห็นถึงมุมมองของหน่วยงานราชการที่ดำเนินการจัดระเบียบพื้นที่ตามมโนภาพที่มีต่อเมืองประวัติศาสตร์ เพื่อเชื่อมโยงเกี่ยวกับการตีความของการเกี่ยวกับพื้นที่ที่บ่งบอกถึงแนวทางของการมองและการให้คุณค่า โดยเฉพาะมโนภาพเมืองหลวงของไทยในอดีตทั้งสุโขทัยและอยุธยาในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ความยิ่งใหญ่ในอดีตที่ยังคงหลงเหลือซากในทางกายภาพอยู่ แม้ว่าการดำเนินการดูแลบูรณะโบราณสถานมีมานานแล้ว แต่ในยุคปัจจุบันนี้การกลับไปหาอดีตเป็นการวางแผนเกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการก่อให้เกิด “พื้นที่ประวัติศาสตร์” ทั้งในฐานะที่สนับสนุนเกี่ยวกับการ

⁷ Nora, Pierre, 1996, pp.2-4.

⁸ Marc Askew, “The Rise of Moradok and the Decline of the Yarn : Heritage and Cultural Construction in Urban Thailand” *SOJOURN* Vol. 11, No. 2, October 1996, pp. 183-210.

เป็นแหล่งความจำของประวัติศาสตร์ชาติในด้านหนึ่ง และในอีกด้านหนึ่งก็เป็นเป้าหมายต่อการนำเงินตราเข้าประเทศผ่านการท่องเที่ยว⁹

โดยในงานชิ้นนี้แอสคิวได้อาศัยกรณีศึกษาจากโครงการอนุรักษ์เกาะรัตนโกสินทร์ แนวนโยบายของทางการที่เกิดขึ้นเป็นวิธีการอนุรักษ์ตามแนวทางของนักภูมิสถาปัตย์ หรือนักผังเมือง เป็นต้น เพื่อก่อรูปลักษณะของเมืองที่เป็น “กรุง” ให้ความสำคัญต่อมโนภาพของเมืองแบบอย่างหรือทัศนคติของวัฒนธรรมชนชั้นสูง หรือราชสำนัก ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญกับสัญลักษณ์ของเมืองที่มุ่งเน้นวัด, วัง, เจดีย์ หรือกิจกรรมสำคัญๆ ของรัฐ ฯลฯ หน่วยงานรัฐพยายามทำให้พื้นที่บริเวณศูนย์กลางของเมืองนี้ มุ่งเน้นตอบสนองต่อการบริโภคจากการท่องเที่ยวในระดับนานาชาติ

ในขณะที่การอนุรักษ์ที่เน้นสถานที่สำคัญในวัฒนธรรมชนชั้นสูงประสบความสำเร็จ แต่ชุมชนต่างๆ ของชาวบ้านในบริเวณเกาะรัตนโกสินทร์ หรือที่เรียกว่า “ย่าน” ซึ่งเป็นแก่นสำคัญของความเป็นเมืองในปัจจุบัน อาจสูญหายไปถ้าหากไม่มีการธำรงรักษา แอสคิวตั้งข้อสังเกตว่า “ย่าน” ไม่ได้รับการจัดเข้าเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ และการอนุรักษ์ที่เกิดขึ้นมีผลทำให้ย่านต้องเสื่อมสลายไป¹⁰

จากแนวการศึกษาของแอสคิวนี้ แนวการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์แห่งอื่น โดยเฉพาะในกรณีของเมืองอยุธยา กำลังเผชิญกับการจัดการพื้นที่ในทำนองเดียวกัน ที่ทางการมุ่งเน้นการสร้างลักษณะเมืองศูนย์กลางทางอำนาจที่ให้ความสำคัญกับพระราชวัง และวัดวาอาราม โดยไม่ได้ให้ความสนใจต่อการอยู่อาศัยของผู้คนในพื้นที่ของการอนุรักษ์ งานของริชาร์ด เอ. โอคอนเนอร์ (Richard A. O' Connor)¹¹ ในบทความเรื่อง “Place, Power and Discourse in the Thai Image of Bangkok” เป็นการขยายความถึงลักษณะและความสำคัญของย่าน และชี้ให้เห็นว่าภาพของเมืองนั้นไม่ได้มีเพียงภาพเดียว และความรับรู้เกี่ยวกับเมืองมีความแตกต่างกันออกไปในคนแต่ละกลุ่มในสังคม

มโนภาพของเมืองสำหรับชาวบ้านทั่วไปเป็นภาพของการดำรงอยู่ในชีวิตประจำวัน (everyday living) เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กับการประกอบกิจกรรมและสถานที่ เห็นได้เด่นชัดจากการตั้งชื่อ (naming) เกี่ยวกับสถานที่ที่ตั้งตามสิ่งที่เป็นลักษณะเด่นเฉพาะของสถานที่ การจดจำภาพของเมืองไม่ได้เป็นการจดจำแผนที่ที่อาศัยถนนเป็นกรอบ แต่เป็นการจดจำตาม “ย่าน”

⁹ Marc Askew, “The Rise of Moradok and the Decline of the Yarn : Heritage and Cultural Construction in Urban Thailand”, pp. 184-187.

¹⁰ Marc Askew, “The Rise of Moradok and the Decline of the Yarn : Heritage and Cultural Construction in Urban Thailand”, pp. 203-204.

¹¹ Richard O'Connor, “Place, Power and Discourse in the Thai Image of Bangkok”, in *The Journal of the Siam Society*, Vol. 78, Part 2, 1990, pp. 61-73.

เด่นๆ ของเมืองเป็นส่วนๆ ต่อกันไป มโนภาพของเมืองสำหรับชาวบ้านทั่วไปเป็นเสมือนผืนผ้าของสถานที่ที่นำมาปะติดปะต่อกันต่อเนื่องไปเรื่อยๆ

แต่ก็มีมโนภาพของเมืองอีกแบบหนึ่งที่เป็นกรรวมส่วนต่างๆ ของเมืองทั้งหมด โดยผ่านการจัดลำดับความสำคัญระหว่างศูนย์กลางกับบริเวณโดยรอบ อย่างมโนภาพของเมืองแบบราชสำนักหรือของชนชั้นสูง (the royal image) เมืองในลักษณะนี้เป็นการจัดระเบียบทางพื้นที่เพื่อให้จัดลำดับความสำคัญของสถานที่ และสร้างศูนย์กลางของเมืองขึ้นมาโดยมีพระมหาราชวัง วัด และหลักเมือง เป็นศูนย์กลางที่สำคัญ ส่วนบริเวณอื่นๆ ถือเป็นบริเวณรอบนอก การจัดความสำคัญของพื้นที่ออกเป็นศูนย์กลางกับรอบนอกนี้ สอดคล้องกับการจัดลำดับชั้นทางสังคมด้วย ในแง่การสร้าง “พื้นที่ประวัติศาสตร์” จึงทำให้อาณาบริเวณพื้นที่กลายเป็นสิ่งมีคุณค่าและสถานะความสำคัญสูงขึ้น หลุดออกไปจากชีวิตประจำวันของคนทั่วไป

นักมานุษยวิทยาบางท่านได้ตั้งคำถามต่อไปว่า กระบวนการอนุรักษ์เมืองหรือมรดกวัฒนธรรมแบบทางการ ซึ่งส่งผลกระทบต่อชีวิตประจำวันของชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในเมือง จะก่อให้เกิดปฏิกิริยาจากชาวบ้านอย่างไรบ้าง งาน A Place in History ของ ไมเคิล เฮิร์ซเฟลด์ (Michael Herzfeld)¹² ได้ศึกษาวิถีชีวิตปัจจุบันของชาวเร็ธเอ็มนิคส์ (Rethemniots) บนเกาะครีท (Crete) ประเทศกรีซ เมืองเร็ธเอ็มนิคส์เป็นเมืองโบราณที่มีผู้คนอาศัยและใช้ประโยชน์ร่วมอยู่มาจนถึงปัจจุบัน พื้นที่ในบริเวณเมืองนี้ถือเป็นแหล่งโบราณสถานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ โดยหน่วยงานรัฐได้เข้ามาจัดการและควบคุมแหล่งโบราณสถานในฐานะที่เป็นร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญของชาติ เพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่ขยายตัวและเพื่อแสดงอารยธรรมอันเก่าแก่ของชาติที่ถือว่าเป็นแหล่งกำเนิดของอารยธรรมของยุโรป ขณะที่ชาวบ้านที่ดำรงวิถีชีวิตอยู่ที่นี่ ต้องแสวงหาหลยวิถีวิธีการเพื่อตอบสนองต่อความต้องการในชีวิตประจำวัน ท่ามกลางการอนุรักษ์ที่มีการควบคุมการใช้ประโยชน์จากพื้นที่มากขึ้น

จากการศึกษาของ ไมเคิล เฮิร์ซเฟลด์ ได้ศึกษาชาวเมืองเร็ธเอ็มนิคส์ในฐานะที่เป็นผู้กระทำทางสังคม (social actors) ซึ่งมีแหล่งทรัพยากรในทางสัญลักษณ์ของตนเอง และทำการแปลความคิดของตัวเองไปสู่การกระทำทางการเมือง ชาวบ้านจึงไม่ได้อยู่ในฐานะที่เป็นผู้ถูกกระทำ (passive) เท่านั้น แต่ก็มี ความพยายามที่จะทำการนิยามเมืองของตนให้ปรากฏขึ้นมา ซึ่งไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นง่ายๆ ภายใต้กรอบของวาทกรรมแบบชาตินิยม และระเบียบการแบบทางราชการ ในแง่นี้ชาวเมืองเร็ธเอ็มนิคส์จึงเล่นเกมที่เขาไม่ได้เริ่มต้นขึ้นและภายใต้กรอบที่พวกเขาไม่สามารถควบคุม เมื่อชาวบ้านถูกกำหนดให้อยู่ภายใต้ระเบียบมากขึ้น การแสดงออกของชาวบ้านในเชิงของการต่อต้าน (act of resistance) อาจไม่ใช่เรื่องของการต่อสู้ต่ออำนาจอย่างเผชิญหน้าเสมอไป แต่อาจเป็นเรื่องของการปรับทำที่, ประนีประนอม หรือการปรับประยุกต์หยิบยืมกล

¹² Michael Herzfeld, *A Place in History* (Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1991).

ยุทธ์เชิงวาทศิลป์ของชาวบ้าน เพื่อเผชิญหน้าต่อการเปลี่ยนแปลง ถึงแม้ว่าการตอบโต้ของชาวบ้านจะก่อให้เกิดผลอย่างไรหรือไม่นั้นเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ชาวบ้านได้พยายามสร้างเครื่องมือเล็กๆ ของเขา/เธอเพื่อแสวงหาช่องทางและโอกาสที่ดีกว่าให้กับตัวเอง

เฮิร์ซเฟลด์ ได้แยกแยะความรู้เรื่องเวลา ในกรณีของชาวเมืองริชมอนด์ออกเป็นสองประเภท เรียกว่า เวลาเชิงอนุสรณ์ (Monumental time) และ เวลาเชิงสังคม (Social time) ทั้งสองเป็นการจัดการทางสังคมเพื่อให้ความหมายกับเวลา (the social management of time) ในช่วงเวลาเชิงอนุสรณ์ เป็นการจัดเวลาที่มีการแบ่งช่วงยุคสมัยทางประวัติศาสตร์อย่างชัดเจน เป็นลำดับ เป็นเส้นตรง เป็นระบบเวลาที่ทางการใช้เพื่อแสดงความเชื่อมโยงระหว่างอดีตกับปัจจุบัน และเพื่ออ้างความชอบธรรมในการจัดการกับสภาพปัจจุบันให้สอดคล้องกับอดีตภายใต้กรอบของชาติ¹³

ในขณะที่ช่วงเวลาทางสังคม เป็นช่วงเวลาในประสบการณ์ชีวิตของชาวบ้าน ที่ไม่ได้มีลำดับขั้นตอนที่ชัดเจน เป็นการรับรู้หรืออ้างอิงเวลาเพื่อให้สอดคล้องกับการทำกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตประจำวัน เวลาทั้งสองระบบจึงมีจุดมุ่งหมายที่ขัดแย้งกัน

ด้วยเหตุนี้เพื่อทำความเข้าใจต่อความหมายของเวลา วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงต้องทำการศึกษารูปแบบการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ผ่านเรื่องเล่าจากความทรงจำต่อประวัติการดำรงอยู่บนบริเวณพื้นที่ของการอนุรักษ์ อันเป็นมุมมองที่สะท้อนอัตวิสัย และความเชื่อของชาวบ้าน รวมทั้งนัยยะของเรื่องเล่า ภายใต้สภาวะที่ชาวบ้านกำลังเผชิญท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลงเนื่องมาจากโครงการอนุรักษ์ “มรดกทางวัฒนธรรม” ของทางการ

ส่วนที่สองเป็นเทคนิควิทยาการของการสร้างความหมายต่อพื้นที่

การจัดการต่อพื้นที่ในเกาะเมืองอยุธยาและบริเวณรอบข้าง ในที่นี้ถือเอาพื้นที่ทางกายภาพกับพื้นที่ทางสังคมเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก เนื่องจากการจัดการกับพื้นที่ทางกายภาพตั้งอยู่บนฐานของการสร้างความหมายของกลุ่มคนบางกลุ่ม “พื้นที่ประวัติศาสตร์” ที่เกิดขึ้นจึงไม่ได้เป็นเพียงการอนุรักษ์พื้นที่อย่างเป็นกลางเท่านั้น แต่เป็นพื้นที่ที่ผ่านกระบวนการสร้างความหมายมาด้วยโดยในที่ได้อาศัยแนวคิดของ เดวิด ซิบบลิย์ (David Sibley)¹⁴ ในงาน Geographies of Exclusion ในการวิเคราะห์เกี่ยวกับการสร้าง “พื้นที่ประวัติศาสตร์”

ลักษณะของพื้นที่ในสังคมสมัยใหม่ นอกจากเป็นการก่อรูปความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อพื้นที่แล้ว ยังเป็นการจัดระเบียบควบคุมความสัมพันธ์ของผู้คนภายในพื้นที่ด้วย ซิบบลิย์ ได้กล่าวว่า เพื่อทำความเข้าใจต่อการ “กีดกันแยกแยะ” (exclusion) ภายในพื้นที่สังคมสมัยใหม่ จำเป็นต้องมีการอ่านความหมายทางวัฒนธรรมของพื้นที่ ซึ่งเขาเรียกว่า “มานุษยวิทยาเกี่ยวกับพื้นที่” (anthropology of space) ที่เน้นย้ำถึงพิธีกรรมในการจัดระเบียบทางพื้นที่ (the rituals of spatial

¹³ Michael Herzfeld, *A Place in History*, 1991, pp.6-13.

¹⁴ Sibley, David, *Geographies of Exclusion*. London and New York : Routledge, 1995.

organization) เพื่อนำมาสู่การศึกษาต่อการสร้าง "ความศักดิ์สิทธิ์" (sanctity) เกี่ยวกับพื้นที่ในสังคมต่างๆ ไป พิธีกรรมจึงเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับการแสดงออกของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในพื้นที่¹⁵

การสร้าง "ความศักดิ์สิทธิ์" ของพื้นที่ เป็นการกำหนดบทบาทหน้าที่เฉพาะของพื้นที่นั้นๆ ขึ้นมา โดยอาศัยเทคนิควิทยาการของพื้นที่ซึ่งนอกจากเป็นการสร้างสภาพแวดล้อมทางพื้นที่แล้ว ยังรวมถึงการแพร่กระจายของอำนาจในระบบทางพื้นที่ทางสังคม (socio-spatial system) ขณะเดียวกัน สภาพแวดล้อมทางพื้นที่ที่สร้างขึ้นได้ถูกจัดการและถูกผลิตซ้ำในรูปของคุณค่าทางสังคม โดยมีปัจเจกชนและกลุ่มคนที่มีทั้งอำนาจและความสามารถในการดูแลเข้ามาควบคุม ขณะที่อีกส่วนหนึ่งสภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้นก็ก่อให้เกิดสภาวะแห่งการครอบงำ (landscape of domination) ในการจัดการต่อสิ่งที่แปลกแยก โดยที่มีคนอีกกลุ่มหนึ่งต้องอยู่ภายใต้การจัดระเบียบ

พื้นที่สมัยใหม่ในสังคม เช่น พื้นที่ของห้างสรรพสินค้าในฐานะที่เป็นพื้นที่ทางสังคมแบบหนึ่ง ซึ่งเป็นศูนย์กลางสำคัญของวิถีการบริการทางค้าขายในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม พื้นที่ที่ถูกออกแบบขึ้นมาทั้งเพื่อประโยชน์ทางการค้าและเพื่อประชาชนที่มากไปกว่าพื้นที่ทำมาค้าขายอย่างเดียว โดยจัดแบ่งส่วนในพื้นที่ห้างฯ พัฒนาสภาพแวดล้อมสำหรับการบริโภคและการพักผ่อนของคนในครอบครัวแบบชนชั้นกลาง อาณาบริเวณภายในห้างฯ จึงเป็นโลกแห่งจินตนาการที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ ก่อให้เกิดความดึงดูดใจในการบริโภคมามากไปกว่าเพียงแค่ความต้องการที่จำเป็น

ศูนย์การค้าจึงเป็นพื้นที่เฉพาะแบบหนึ่งที่เชื่อมโยงกันระหว่างหน้าที่และการออกแบบพื้นที่ ที่ถูกกำหนดโดยผลประโยชน์ทางการค้าและผู้เชี่ยวชาญทางด้านการออกแบบ, นักสถาปนิกและนักวางแผน โดยมุ่งให้สถานที่แห่งนี้เป็นแหล่งของการบริโภคในครอบครัว ซึ่งเป็นการมุ่งไปสู่ลักษณะเฉพาะเจาะจงต่อรูปแบบของการบริโภคและผู้บริโภค ในขณะเดียวกันก็มีการสอดส่องควบคุมทั้งโดยเจ้าหน้าที่รักษาความปลอดภัยและระบบที่วิวงจรปิดที่เราไม่รู้ตัว เพื่อคอยระมัดระวังกลุ่มบุคคลที่ไม่ปรารถนา ความต้อมโนภาพของความเป็นศูนย์กลางค้า เช่น กลุ่มวัยรุ่นบางพวกที่ไม่เหมาะกับภาพลักษณ์ของห้างฯ ที่มุ่งตอบสนองต่อการบริโภคของครอบครัว เป็นต้น ในแง่นี้การจัดสร้างพื้นที่ทางสังคมจึงมีการวางกฎระเบียบของการรวบรวมและการกีดกันแยกแยะอยู่ภายในด้วย¹⁶

การควบคุมเป็นสิ่งสำคัญของการสร้างความหมายที่ชัดเจนของพื้นที่ กระบวนการหนึ่งที่เป็นคุณลักษณะสำคัญต่อการจัดระเบียบพื้นที่ทางสังคม คือ "การชำระพื้นที่ให้บริสุทธิ์" (spatial purification) โดย ชิบบลิย์ ได้อาศัยงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาทางสังคม โดยเฉพาะใน

¹⁵ Sibley, David, *Geographies of Exclusion*, 1995, pp.72-73.

¹⁶ Sibley, David, 1995, pp.x-xii.

งานของ แมรี ดักลาส (Mary Douglas) ในการศึกษาถึงกฎเกณฑ์การจัดแบ่งจัดระเบียบสิ่งต่างๆ โดยเฉพาะการจัดแยกแยะสิ่งสกปรก, มลภาวะ และสิ่งที่คุกคามต่อสังคมโดยรวมออกไปจากสิ่งอื่น รวมไปถึงพิธีกรรมของการทำความสะอาดเพื่อขับไล่ “มลภาวะ” โดยพอมดหมอผี การสร้างความบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นเป็นการจัดการต่อสิ่งที่ถูกจัดว่าเป็นภัยคุกคามต่อสังคม เพื่อขับสิ่งที่เป็น “มลภาวะ” นั้นออกไป ดังที่ ดักลาส ได้ศึกษาในสังคมขนาดเล็ก เช่น สังคมเก็บของป่าล่าสัตว์ (hunter-gatherer societies)¹⁷

อย่างไรก็ตาม การชำระพื้นที่ให้บริสุทธิ์ไม่ได้จำเป็นต้องเป็นสิ่งที่เข้มงวดที่ต้องถูกจัดการเสมอไป แต่การชำระพื้นที่ให้บริสุทธิ์เป็นการควบคุมทางสังคม เกี่ยวกับการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของสิ่งต่างๆ ดังเช่น ในเมืองสมัยใหม่ การสร้าง “พื้นที่สะอาด” ภายในวาทกรรมของเมืองที่ผ่านการจัดระเบียบ ซึ่งรวมไปถึงการจำกัดทำลายสิ่งที่เป็นของเสียไปด้วย แม้ว่าในด้านหนึ่งเมืองการก่อให้เกิดความแตกต่างและการแพร่กระจายของส่วนต่างๆ ภายในเมืองและตามหน้าที่ของเมือง ดังที่ปรากฏผ่านการเคลื่อนไหว หรือการสะสมทุน เป็นต้น แต่ในอีกด้านหนึ่ง ภายในเมืองก็เป็นการปฏิเสธอะไรก็ตามที่ไม่สามารถจัดการได้ ไม่ว่าจะเป็น ความเจ็บป่วย, ความตาย, สิ่งที่ผิดแปลกไปจากมาตรฐานทางสังคม เป็นต้น¹⁸

พื้นที่ทางสังคมจึงมีนัยยะที่สำคัญต่อการจัดการทางพื้นที่ โดยการควบคุมสิ่งที่ไม่เป็นระเบียบและทำการขจัดมลภาวะ รวมทั้งการหาวิธีการเพื่อปกป้องความบริสุทธิ์ของพื้นที่ เพื่อคงความหมายของพื้นที่ ด้วยเหตุนี้การสร้าง “พื้นที่ประวัติศาสตร์” จึงเป็นการจัดการต่อสภาพแวดล้อมพื้นที่ทางสังคม เพื่อดำเนินก่อดำความหมายที่ชัดเจนของพื้นที่ ซึ่งนำไปสู่การจัดระเบียบและควบคุมภายในพื้นที่ที่กำหนดอาณาบริเวณให้เป็น “พื้นที่ประวัติศาสตร์” ด้วยการชำระอาณาบริเวณนี้ให้บริสุทธิ์ สอดคล้องกับความเป็นประวัติศาสตร์ของพื้นที่

วัตถุประสงค์การศึกษา

ดังนั้นวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงมีวัตถุประสงค์ในการศึกษา ดังนี้

1. เพื่อศึกษาถึงกระบวนการสร้าง “พื้นที่ประวัติศาสตร์” จากกรณีเกาะเมืองอยุธยา ภายใต้โครงการนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา โดยพิจารณาความคิด และกระบวนการที่รัฐ, นักวิชาการ และนักอนุรักษ์ ได้ใช้เพื่อสร้างเกาะเมืองอยุธยาให้กลายเป็น “พื้นที่ประวัติศาสตร์”
2. เพื่อศึกษาเกี่ยวกับวิถีชีวิตและทำทีของชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่การอนุรักษ์ ซึ่งได้รับผลกระทบเนื่องจากการจัดการพื้นที่ตามโครงการอนุรักษ์ของทางการ โดยในกรณีนี้เน้นบริเวณวิหาร

¹⁷ Sibley, David “Purification of space”, in *Environment and Planning D : Society and Space*, Volume 6 ,1988 ,pp.409-411.

¹⁸ Sibley, David, 1995, pp.77-78.

พระมวงคลบพิตรเป็นหลัก โดยจะพิจารณาปฏิภิกิริยา แนวทางการขจัดขึ้น และการต่อสู้ทางความหมายของชาวบ้าน

วิธีการศึกษา

เนื่องจากโครงการนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา กำลังอยู่ในช่วงระหว่างการดำเนินงานตามแผนแม่บทอนุรักษ์และพัฒนาานครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงไม่สามารถศึกษาจากการปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจริงได้ทั้งหมด จึงจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องในหน่วยงานต่างๆ และตัวแผนแม่บทนครประวัติศาสตร์ฯ เป็นแนวทางในการศึกษาด้วย ดังนั้น แม้ว่าการดำเนินการปฏิบัติการจริงในอนาคต อาจมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงนอกเหนือไปจากตัวแผนแม่บทโครงการนครประวัติศาสตร์ฯ ด้วยเหตุใดก็ตาม แต่สิ่งที่ปรากฏอยู่ในแผนแม่บทโครงการนครประวัติศาสตร์ฯ ยังคงแสดงให้เห็นถึงมุมมองต่อการจัดการต่อพื้นที่ของทางการ

ขณะเดียวกัน ช่วงระหว่างการดำเนินงานโครงการนครประวัติศาสตร์ฯ ก็เป็นสิ่งสำคัญต่อการศึกษาถึงมุมมองของชาวบ้านต่อการจัดการแหล่งโบราณสถานของทางการ โดยชาวบ้านที่อยู่ในเกาะเมืองอยุธยาและบริเวณข้างเคียงได้รับผลกระทบจากการโครงการอนุรักษ์แตกต่างกันไป ยังผลให้ทัศนคติของผู้คนแต่ละบริเวณแตกต่างกันไป อย่างเช่น ชาวบ้านที่อยู่บริเวณคลองสระบัวที่ดำรงอยู่กันมาหลายชั่วอายุคน การเปลี่ยนแปลงเนื่องจากการอนุรักษ์ไม่ได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน ชาวบ้านกลุ่มนี้จึงไม่ได้มีทัศนคติที่ที่เด่นชัดต่อโครงการอนุรักษ์ที่เกิดขึ้นนัก

สำหรับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ได้เลือกกรณีศึกษาบริเวณวิหารพระมวงคลบพิตรเนื่องจากบริเวณนี้กำลังได้รับผลกระทบจากการอนุรักษ์ของโครงการนครประวัติศาสตร์ฯ โดยตรง ซึ่งกรมศิลปากรเองก็ถือว่าบริเวณนี้เป็นส่วนสำคัญต่อโครงการนครประวัติศาสตร์ฯ โดยบริเวณบ้านเรือนและร้านค้าในบริเวณนี้กำลังอยู่ในการเตรียมการโยกย้ายไปจากบริเวณนี้ในอนาคตอันใกล้ เพื่อไปอยู่ยังบริเวณที่ทางการเองเห็นว่าเหมาะสม การเก็บข้อมูลในบริเวณนี้จึงอาจแตกต่างจากบริเวณอื่นในเกาะเมืองอยุธยา ด้วยเงื่อนไขต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นระดับของผลกระทบ, ประวัติการดำรงอยู่ของชาวบ้าน เป็นต้น ข้อมูลของชาวบ้านบริเวณนี้จึงไม่อาจนำไปอ้างเป็นตัวแทนของชาวบ้านทั้งเกาะเมืองอยุธยาได้

โดยผู้เขียนได้ลงทำการเก็บข้อมูลบริเวณวิหารพระมวงคลบพิตร ในช่วงระหว่างเดือนธันวาคม 2541 ถึงเดือนมีนาคม 2542 อาศัยการสัมภาษณ์ข้อมูลจากชาวบ้าน โดยผู้ศึกษาได้บอกกล่าวถึงสถานะของตนเองต่อชาวบ้านในฐานะที่เป็นนักศึกษา เพื่อดำเนินการเก็บข้อมูลไปประกอบการเขียนวิทยานิพนธ์

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงเริ่มโดยการนำเสนอความสัมพันธ์ระหว่างเกาะเมืองอยุธยาที่มีต่อสังคมในยุคสมัยที่แตกต่างกัน เพื่อนำเสนอภาพของเกาะเมืองอยุธยาที่เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาถึงปัจจุบัน ในบทที่ 2 ส่วนบทที่ 3 ในสังคมปัจจุบันได้จำไปสู่กระบวนการสร้าง “พื้นที่ประวัติศาสตร์”ภาคใต้โครงการนครประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา ซึ่งก่อให้เกิดการจัดระเบียบต่อพื้นที่อย่างใหม่ รวมทั้งการจัดวางบทบาทหน้าที่ของอาณาบริเวณนี้ต่อสังคมอย่างใหม่ด้วยนั้นรวมไปถึงรูปแบบของการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นในบริเวณนี้ ส่วนบทที่ 4 เป็นการนำเสนอถึงภาพชีวิตของชาวบ้านบริเวณวิหารพระมงคลบพิตรในการเข้ามาอยู่อาศัยบนพื้นที่ประวัติศาสตร์ และการเปลี่ยนแปลงปรับตัวของชาวบ้านในยุคสมัยที่แตกต่างกัน เพื่อนำเสนอมิติอันหลากหลายของพื้นที่ ก่อนที่บริเวณพื้นที่นี้จะไม่หลงเหลือซึ่งความหลากหลาย ส่วนบทที่ 5 จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงการตอบโต้ของชาวบ้านผ่านเรื่องเล่า เมื่อพวกเขากำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการจัดการพื้นที่ของทางการ